

Світлана Кравченко

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В ПОЛЬЩІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД ХХ СТОЛІТТЯ: КЛЮЧОВІ ПОСТАТІ ІНФОРМАЦІЙНО- ВИДАВНИЧОЇ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Українська еміграція у Польщі на початок 20-х років ХХ століття була однією з найчисельніших з-поміж усіх інших українських еміграцій у країнах Європи. Більшість її склали політичні емігранти, інтерновані в таборах на території Польщі вояки, політичні та громадські діячі УНР, українська інтелігенція. За даними науковців (зокрема дослідниці таборової преси Наталії Сидоренко) у 1920 році у таборах перебувало 25 тисяч осіб,¹ а загальна кількість інтернованих українських вояків разом із полоненими становила 100 тисяч.² Перебуваючи у таборах, українські військові набували статусу політичної еміграції і згодом переселялися в інші країни.

На початок 1933 року українська діаспора в Польщі налічувала більше 650 тисяч українців – без урахування мешканців Західної України, частина території якої тоді належала до Другої Речі Посполитої. Найбільші осередки української еміграції сформувалися у Кракові, Варшаві, Гданську, Тарнові, Каліші, Пьотркуві Трибунальському та інших польських містах.

В історії української еміграції у міжвоєнній Польщі можна чітко виокремити два періоди: таборовий 1920–1924 років та період цивільної еміграції 1925–1939 років, який розпочався після розформування останнього табору інтернованих у 1924 році.

Перебування українських вояків у таборах супроводжувалося дуже важкими побутовими, соціальними та морально-психологічними умовами. Про це свідчать численні особисті документи (спогади, щоденники) та дослідження істориків. Тому творча й культурно-освітня праця, яка розпочалася відразу після заснування таборів, була порятунком від занепаду і духовної

¹ Сидоренко, Н., *Національно-духовне самоствердження: У 3 ч., ч. 2: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919–1924)*, Київ 2000, 5.

² Там само, 33.

деградації. Значну частину політичної еміграції становила інтелігенція – вчені, письменники, вчителі, священики і т.д. Вони відразу у таборах засновують школи, університети, творчі колективи (хори, театри, студії та ін.), періодичні видання, видавництва, різноманітні майстерні.

Загалом упродовж 20–30-х років у Польщі виникли такі важливі установи, як Український народний університет, Військова Академія, Український Науковий Інститут, Українське Економічне Бюро, Православний Митрополичий Архів-Музей та багато ін. У другий період (цивільної еміграції) центрами українського культурного життя у Польщі стали великі міста – Варшава, Краків, Гданськ, Львів.

У Каліші табір інтернованих українських вояків проіснував найдовше. Тут була заснована гімназія імені Тараса Шевченка, яка діяла до 1937 року, та художня школа, де читав лекції голова спілки українських художників у Галичині Петро Холодний.³ У таборах діяв Союз Українок з філіями в Александрові Куявському, Каліші, Ланцуті, Ченстохові, Пікулічах, Тарнові та Пьотркуві Трибунальському, представниці якого займалися вихованням дітей, господарською діяльністю, швейною справою, організовували дитячі садки, курси медсестер.⁴ У таборах був заснований хор Дмитра Котка, який успішно концертував у польських містах (про що писала численна польська преса).⁵ Тут були організовані оркестри, драматичні й танцювальні колективи. Так, наприклад, засновником школи українського народного танцю був Василь Авраменко, який згодом емігрував до США, де заклав кіностудію.⁶

У Пьотркуві Трибунальському табір існував лише у 1920–1921 роках, проте український еміграційний осередок тут діяв до кінця 20-х років, про що свідчать польські архівні документи.⁷ Поміж цими архівними матеріалами трапляються звернення до влади про дозволи на отримання віз, паспортів, про переїзди, проведення концертів, про надання інтернованим українцям для їхніх духовних потреб православної церкви тощо. Одним із таких документів, які зберігаються в архіві міста Пьотркува, є адресована старості міста *Prośba* українських студентів-емігрантів дозволити провести концерт-вечір 13 серпня 1921 року в залі Зніч (*Znicz*). До офіційного клопотання додано програму, де у першій частині анонсовано виступ хору (*Гаудеамус, Журавлі*, попури українських народних пісень та ін.), а в другій – пантоміму

³ Paszkiewicz, K., Szkolnictwo i oświata wojsk Ukrainkiej Republiki Ludowej internowanych w Polsce w latach 1920-1924, in: *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, Toruń 1997, 330–333.

⁴ Там само.

⁵ *Dziennik Narodowy*, 1927, № 191; 1928, № 49, № 51.

⁶ Федорук, О., Лицар танцю, *Українська культура*, 1995, № 6, 15–17.

⁷ *Архів м. Пьотркува Трибунальського*. Starostwo Powiatowe Piotrkowskie. Ref. I. Bezpieczeństwo Publiczne № 167 (1921), № 147 (1925).

В. Смутного *Червоний Арлекін*. До третьої частини ввійшли сольні виступи – тенори, баритони, навіть один піаніст, куплетист і двоє декламаторів – серед яких був відомий український поет Євген Маланюк (*архівна справа № 72*). Це дає підстави стверджувати, що одним із місць перебування поета в Польщі у 1921 році був табір інтернованих у Пьотркуві. Після розформування цього табору вояки були переведені до Каліша, де табір інтернованих проіснував до 1924 року.

Архівні матеріали за 1925 рік зберігають програми українських вистав аматорських театрів, наприклад колективу українських артистів під керівництвом А. Залеського, та концертів українського хору Дмитра Котка, які відбувалися на території повіту. Ставили *Наталку Полтавку*, *Хмари*, *Ой не ходи Грицю, та на вечорниці*, *Назара Стодолю* і т.д. До репертуару хору Дмитра Котка входила пісенна класика: як авторські, так і українські народні пісні – історичні, побутові, обрядові, ліричні (*архівна справа № 147*).

Одним із найважливіших засобів спілкування та творчої самореалізації у важких умовах еміграції була преса. Як стверджує Н. Сидоренко, за період з 1920 по 1924 рік у Польщі виникло більше 90 нових газет і журналів.⁸ Із них таборових – 58, три українські часописи виходило в Пьотркуві Трибунальському. Це сатирично-гумористичний щоденник *ВСІМ*, двотижневик *На хвилях життя* і літературно-військовий журнал *Тернистий шлях*. Літературний часопис *На хвилях життя* та щоденна сатирично-гумористична газета-плакат *ВСІМ* виходили за редакцією офіцера армії УНР, українського поета Є. Маланюка. А редактором журналу *Тернистий шлях* був О. Козловський.⁹ Матеріальні умови життя і діяльності українських емігрантів були надзвичайно важкими, тому видання виходили за допомогою примітивної техніки, на тонкому й дуже неякісному папері.

У часописі *На хвилях життя*, який був виданням культурно-освітнього відділу штабу армії УНР, друкували поезії, прозу, сатиричні твори, спогади, огляди переважно літературної та військово-політичної проблематики. Всього вийшло лише два випуски у березні 1921 року. За зовнішнім оформленням та технічними характеристиками часопис був типовим для таборових видань – тонкий папір, тексти надруковані друкарською машинкою із виправленнями, зробленими редактором від руки, ілюстрації та титульна сторінка також ручної роботи.

У першому випуску редакція зазначала: «Серед несприятливих і важких обставин, про які не приходиться згадувати, видаємо перше число журналу *На хвилях життя*. Метою своєю журнал ставить правдиво освітлювати,

⁸ Сидоренко, Н., «*Задротяне життя*» українських часописів на чужині (1919–1924), Київ 2000, 5.

⁹ Там само, 42.

наскільки це буде можливо, з державного, громадського і військового боку, як загальне українське, так і наше козацьке таборове життя, виявляти в ньому хиби та словом правди їх виправляти. А це все робиться для того, щоб уникнути нам грізних політичних хвиль, бути до всього готовими та з повною вірою і силою переможців щасливо виплисти на широкі простори Рідної України.»¹⁰

Тут надруковані перші вірші та нариси про таборове життя Є. Маланюка, а також фрагмент його перекладу повісті Кнута Гамсуна *Вікторія*. Наскрізьні мотиви першого номера часопису *На хвилях життя* – це туга за батьківщиною, за рідною землею, яка залишилася в більшовицькому ярмі, прагнення продовжувати боротьбу за незалежну Україну та віра в перемогу. Це був початковий період еміграції, коли серед українських вояків ще жили оптимістичні погляди, жила надія на об'єднання політичних сил і визволення України.

Газета *ВСІМ* мала повну назву *Вільне слово і малюнок*. Упродовж лютого – травня 1921 року вийшло всього 38 номерів. «Ця щоденна газета-плакат складалася з окремих аркушів-оголошень, шаржів, реплік, усмішок, карикатур тощо, наклеєних на картон. Поряд знаходилася спеціальна скринька з написом „Редакція“, куди читачі могли вкласти будь-які матеріали. Одним із гасел стали слова: „Сміємося – не плачемо.“ Редколегія зазначала про свій часопис: орган кожного і всіх, видання анонімне. Можна використовувати будь-які псевдоніми, ніхто не цензурує, не редагує. Не коректує, не друкує, стоїть поза політикою...», – писала про це видання Н. Сидоренко.¹¹

Тернистий шлях – це військово-літературний часопис, який був виданий культурно-освітнім відділом 1-ї кулеметної дивізії армії УНР за редакцією О. Козловського. У ньому друкували переважно художні твори (у тому числі й поезії Є. Маланюка), а також інформацію про життя табору. Редакція мала на меті духовне об'єднання таборової громади та її порятунку від духовного занепаду, тому закликала всіх випробувати свої сили у письменстві.

Польський історик Омелян Вішка відзначає, що українська еміграційна преса мала переважно лівий соціалістичний характер, але вся без винятку була антирадянською, тому до недавніх часів залишалася недоступною дослідникам; водночас у більшості випадків вона була лояльною до польської держави.¹² Українські часописи не мали доступу до даних інформаційних агенцій, тому живилися подіями внутрішнього життя емігрантів, таборів та кореспонденціями громадських співробітників. Зі сторінок цих часописів

¹⁰ Від редакції, *На хвилях життя*, 1921, № 1, 2.

¹¹ Сидоренко, Н., «*Задротяне життя*» українських часописів на чужині (1919–1924), Київ 2000, 22.

¹² Вішка, О., *Преса української еміграції в Польщі (1920–1939 рр.): Історико-бібліографічне дослідження*. Наук. ред.-консультант М. М. Романюк, Львів 2002, 91–92.

віє щирою і сердечною тугою за родинним теплом і рідною землею. У назвах часописів часто повторюється слово Україна – *Син України, Трибуна України, Український сурмач* і т.д.

Ще одним важливим етапом культурно-освітньої таборової діяльності Є. Маланюка було літературно-мистецьке товариство Веселка у Каліші, яке видавало однойменний часопис і мало на меті об'єднання української інтелігенції та формування засад незалежності української громади. Часопис *Веселка* виходив упродовж 1922–1923 років. Крім Є. Маланюка, у його редакції працювали Юрій Дараган, Михайло Селегій та інші автори. Цей часопис став віддзеркаленням духовного життя таборян в останній період існування таборових осередків на території Польщі. Тут було багато художніх творів, критики, спогадів і роздумів про майбутнє. Своєрідним підсумком літературної творчості таборового періоду став альманах *Озимина*, виданий Є. Маланюком, М. Селегієм і М. Осикою 1923 року у Каліші.

Еміграційна періодика існувала «на кошти українських інституцій і приватних пожертвувань», тому рівень її технічного оформлення зазвичай був невисокий. Видання існували переважно впродовж короткого періоду, часто виходило всього 1–2 числа. Лише небагатьом вдалося протриматися довший час. До таких належать літературний місячник *Веселка* (1922–1923), літературно-політичний та суспільний альманах (річник) *Дніпро* (1922–1925, 1927–1940), двотижневик *Духовна бесіда* (1924–1925), ілюстрований журнал *Духовний сіяч* (1927–1930), річник *За державність* (1929–1938), місячник і двомісячник *За незалежність* (1934–1939), літературний журнал *Ми* (1933–1939), ілюстрований літературний та популярно-науковий тижневик *Наш світ* (1924–1925, 1935–1936), ілюстрований двотижневик літератури, науки і суспільного життя *Наша бесіда* (1926–1927), літературно-військовий журнал *Наша зоря* (1920–1923), науково-літературний місячник *Наша культура* (1935–1937), таборовий тижневик *Промінь* (1921–1922), науково-популярний місячник *Рідна мова* (1933–1939), двомісячник *Студентський голос* (1927–1928), військово-літературний журнал *Табор* (1923–1924, 1927–1939), тижневик *Українська нива* (1926–1936), демократична газета *Українська трибуна* (1921–1922), двотижневик *Український сурмач* (1922–1923).

З 1924 року центром розвитку української культури стає Варшава. Певний час у Варшаві перебували Симон Петлюра, Іван Огієнко, Павло Зайцев та інші українські культурні діячі. У 30-ті роки у Варшаві також проживав Є. Маланюк, який повернувся до Польщі зі студій у Чехії і активно співпрацював із численними українськими і польськими центральними та регіональними періодичними виданнями. Його діяльність у галузі розвитку української культури, поширення і популяризації знань про неї дуже різноманітна.

На початку 30-х років поет співпрацював із редакцією місячника *Ми*, що в 1933–1937 роках виходив у Варшаві, а від 1937-го до 1939-го – у Львові.

Йдеться про літературний неперіодичний журнал, у якому друкувалися молоді українські письменники, що ще в 1929 році заснували групу Танк. У 1933 році колектив утворив видавництво Варяг, де друкували твори Н. Лівницької-Холодної, С. Гординського, Б. Ольхівського, А. Крижанівського та ін., видавали серію *Бібліотечка українського державника* та журнал *Ми*. До групи належали Є. Маланюк, Ю. Липа, О. Теліга, Н. Лівницька-Холодна, Б. Ольхівський, П. Зайцев, А. Крижанівський, Ю. Дригинич та ін. Пізніше від них відійшли О. Теліга, Є. Маланюк, Л. Мосендз (за твердженням О. Веретюк, під впливом редактора львівського *Вісника* Д. Донцова та його поглядів на суспільну роль літератури¹³). У сучасних польських літературознавчих розвідках часопис *Ми* часто називають альманахом, ймовірно, з огляду на характер публікацій, більшість яких складали художні твори та переклади зі світової літератури. Наприклад, відомий польський україніст Флоріан Неуважний писав так: «Істотну роль у розвитку української літератури на території передвоєнної Польщі відіграла група, зосереджена довкола часопису, власне альманаху *Ми* (1934–1939) у Варшаві, де спершу довкола поетів Ю. Липи (1900–1944) і Н. Лівницької-Холодної (нар. 1902) повстала група Танк, членами якої були Є. Маланюк, О. Теліга, П. Зайцев, Б. Ольхівський і ін., а потім ці поети залучили до співпраці інших, головню А. Крижанівського і Ю. Дригинича.»¹⁴ Твори польських і західних авторів у багатьох випадках друкували в перекладах Є. Маланюка. Однак згодом він відійшов від колективу, і вже з 1935 року його немає серед авторського складу. У 4-й книзі часопису *Ми* (1935) на збірку Є. Маланюка *Земна Мадонна* було опубліковано гострий критичний відгук Святослава Доленги *Поет тьми й хаосу*.

Загалом у 30-ті роки Є. Маланюк активно співпрацює з польськими періодичними виданнями, поширюючи серед польської аудиторії знання про українську історію та культуру. Зокрема, переклади його поезій друкували в тижневику *Biuletyn Polsko-Ukraiński* (Варшава 1932–1938), місячнику *Kamena* (Хелм 1933–1939), місячнику *Okolica Poetów* (Остшешув Великопольський 1935–1939), тижневику *Pion* (Варшава 1933–1939), місячнику *Sygnaly* (Львів 1933–1939), тижневику *Wiadomości Literackie* (Варшава 1924–1939), тижневику *Wołyń* (Луцьк 1933–1939), двотижневику *Zet* (Варшава 1932–1939).

У цей час Є. Маланюк написав багато культурологічних і літературно-критичних статей, оглядів і рецензій, у яких широко презентував на шпальтах польської періодики український літературний процес, провідні його тенденції та ключові постаті. Огляд історії літературного процесу в Україні

¹³ Weretiuk, O., *Życie literackie emigracji petlurowskiej w Polsce międzywojennej*, *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze*, 1996, t. 3, 293.

¹⁴ Nieuważny, F., *Українська література в Polsce*, in : *Słownik literatury polskiej XX wieku*, Wrocław 1992, 1147–1151.

представлений, наприклад, у таких публікаціях: *Українська поезія останньої доби* (*Wiadomości Literackie*, 1933, № 4), *Про українську літературу* (*Przegląd Współczesny*, 1933, № 132), *Українська література в світлі сучасності* (*Wschód-Orient*, 1932, № 5–6). Багато текстів Є. Маланюк присвятив постаті Тараса Шевченка. Це, зокрема, розлогі статті *Два обличчя Тараса Шевченка* (*Przegląd Współczesny*, 1933, № 140), *Душа України* (*Wiadomości Literackie*, 1938, № 3), *Душа України* (*Ateneum*, 1938, № 1). Свої історіософські та культурологічні погляди письменник виклав у публікаціях *Нариси до типології культур* (*Marchoń*, 1935, № 2), *Типологія культур* (*Wołyń*, 1938, № 6), *Таємниця Гоголя* (*Wschód-Orient*, 1934, № 15-16).

Упродовж 30-х років Є. Маланюк найчастіше співпрацював з місячником-тижневиком *Biuletyn Polsko-Ukraiński*, на сторінках якого були надруковані польські переклади його поезії, суспільно-політична публіцистика, літературна критика, інформаційні та бібліографічні огляди, рецензії, відгуки та повідомлення. Письменник брав участь у дискусіях та обговореннях польсько-українських взаємин, шляхів вирішення українського питання в міжвоєнній Польщі та багатьох інших актуальних суспільних проблем. Свої поезії письменник підписував справжнім ім'ям, літературну критику і публіцистику – псевдонімом Edward Kark (Едвард Карк) або криптонімами Е. К. чи К., а тексти на суспільно-політичну тематику – переважно псевдонімом Jakób Stojan (Якуб Стоян) або криптонімами J. St., J. S., S. У деяких інших часописах натрапляємо також на криптоніми Е. М., М. М.¹⁵

У 1933 році на шпальтах згаданого вище місячника Є. Маланюк опублікував літературні портрети *Микола Хвильовий*, *Титан праці* (про І. Франка), *Леся Українка*, *Михайло Грушевський*. Вплив ідеології та політики на культуру і духовність націй він розглядав у публіцистичних виступах у рубриці *На культурно-історичні теми*, де також аналізував інші важливі суспільні явища. Над сутністю поняття «націоналізм» Є. Маланюк розмірковував у публікації *На маргінесі «Націоналізму»* (1933, № 18), полемізуючи із редактором місячника В. Бончковським. Про актуальні проблеми польсько-українського співжиття у міжвоєнній Речі Посполитій Є. Маланюк писав у статтях *Перед лицем нового етапу. Два голоси польсько-українські* (1935, № 37), *Два голоси польсько-українські після відкриття Сейму і Сенату* (1935, № 41). Крім того, письменник надрукував у бюлетені десятки відгуків та рецензій на нові книжкові видання, часописи, публікації в пресі; часто дискутував і полемізував із публіцистами.

¹⁵ Пояснення походження псевдонімів і криптонімів, які використовує Є. Маланюк у польській пресі, надає Леонід Куценко у примітках до своєї монографії: Куценко, Л., *Dominus Malanuk: tło i postać*, Київ 2002, 252.

Після початку Другої світової війни Є. Маланюк брав участь у боях за Варшаву з німецькими окупантами. 1944 року він, як і багато інших українських політичних емігрантів, змушений був покинути Польщу.

Ще однією неординарною постаттю серед представників української еміграції у Варшаві був Іван Огієнко (відомий як митрополит Іларіон) – політичний та культурний діяч УНР. З 1926 по 1932 роки він працював професором Варшавського університету, вивчав та перекладав українською мовою текст *Біблії*, надрукував багато наукових праць із мовознавства, богословських наук, підручників з української мови, багато зробив для популяризації української культури в Польщі. Польський мовознавець Мар'ян Юрковський називає його «одним із найвидатніших українських філологів».¹⁶

І. Огієнко був ученим енциклопедичного розуму і різнобічних наукових інтересів. Високий інтелект дослідника зумовив специфіку наповнення часописів *Наша культура* (1935–1937) і *Рідна мова* (1933–1939), які він видавав у Варшаві. Науково-літературний місячник *Наша культура* та журнал *Рідна мова* були науковими виданнями, в яких друкували розвідки українських учених з усіх галузей гуманітарних знань. Та найголовніше своє завдання редакція часопису *Наша культура* сформулювала так: «Всебічне й глибоке наукове висвітлення нашої духовної й матеріальної культури.»¹⁷ За весь період у цьому часописі було надруковано більше ста наукових статей, нарисів, оглядів, рецензій, критичних статей, розвідок з історії української культури, літератури, релігії, мовознавства, етнографії, образотворчого мистецтва, історії, філософії тощо. Значні за обсягом монографійні праці друкували у декількох випусках. Часопис мав за мету розповідати українцям про їхнє походження, історію, духовну та матеріальну культуру. Він виконував, як і всі інші еміграційні видання, функцію національного самозбереження та самоствердження українців. Проте вирізнявся з-поміж інших високим науковим рівнем публікацій та «вченою» презентабельністю авторського складу, яку забезпечували професори Л. Білецький, І. Свенціцький, К. Студинський, Я. Гординський, В. Щербаківський, С. Сірополко, О. Мицюк, Г. Костельник, С. Шелухин та ін.

На думку дослідника видавничої діяльності І. Огієнка, Володимира Ляхоцького, *Нашу культуру* науковець заснував власним коштом, і це видання разом із його редактором тривалий період несли ідею консолідації української творчої інтелігенції.¹⁸ Для того, щоб місячник був максимально доступним для всіх охочих, ціна на нього була мінімальною (наскільки це було можливо).

¹⁶ Jurkowski, M., Profesor Iwan Ohijenko, in: *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze*, 1996, t. 3, 277.

¹⁷ Національна освіта й наші завдання, in: *Наша культура*, 1935, № 1.

¹⁸ Ляхоцький, В., *Просвітителю: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона)*, Київ 2000, 178.

Журнал *Рідна мова* за змістом був більш спеціалізованим періодичним виданням. І. Огієнко та інші автори публікацій торкалися питань правильного слововживання, популяризували правила правопису та норми української літературної мови передусім серед українців у еміграції. На сторінках видання обговорювали актуальні питання складання словників, зокрема термінологічних. Друкували плани-проспекти та матеріали до термінологічних словників із різних галузей знань. Крім самого редактора, свої праці тут друкували такі вчені, як І. Свенціцький, І. Ковалик, Б. Кобилянський, Г. Ільїнський, І. Крип'якевич та ін. За посередництва журналу *Рідна мова* І. Огієнко намагався втілити ідею мовної консолідації української нації.

Автор першого монографічного дослідження *Історія української преси* Аркадій Животко, аналізуючи українську пресу на чужині, з-поміж часописів, які виходили у Варшаві в 30-ті роки, називає три, «що зайняли в українській журналістиці окреме поважне місце». Це кварталник *Ми*, місячники *Наша культура* та *Рідна мова*.¹⁹

Серед українських вчених, які працювали у міжвоєнний період у Польщі, варто згадати ім'я Павла Зайцева – невтомного дослідника та популяризатора творчості Тараса Шевченка. Серед його наукового доробку вагоме місце займають дві польськомовні праці (*Дві польські постаті у повістях Т. Шевченка* та *Шевченко і поляки*), які він написав передусім для польського читача.

Павло Зайцев потрапив в еміграцію до Польщі після державотворчої праці у складі Центральної Ради та участі у національно-визвольній боротьбі. Тут з 1921 року він працював у дипломатичній місії УНР, був професором Варшавського університету, де викладав українську мову, історію мови та латину. Після заснування Українського наукового інституту у Варшаві був його співробітником та членом Наукового Товариства імені Т. Г. Шевченка. Павло Зайцева у міжвоєнний період вважали одним із найавторитетніших шевченкознавців. У 1934–1939 роках він був редактором видання творів Тараса Шевченка у 16-ти томах, яке готував Український науковий інститут у Варшаві (до 1939-го року вдалося видати лише 13 томів). Крім вищеназваних польськомовних праць про Т. Шевченка, П. Зайцев є також автором ґрунтовного монографічного дослідження *Життя Тараса Шевченка*, розвідок *Т. Шевченко в російських перекладах*, *Як творив Шевченко-поет* та багатьох інших шевченкознавчих текстів. У своїх дослідженнях, які були надруковані у польських літературних і наукових часописах, П. Зайцев розглядав Т. Шевченка і як митця, і як особистість. Зокрема, у праці *Шевченко і поляки* П. Зайцев ґрунтовно висвітлив особистісні взаємини поета з багатьма відомими поляками та його зв'язки з польською культурою.

¹⁹ Животко, А., *Історія української преси*, Мюнхен 1989–1990, 285.

Володимир Міяковський у своїх спогадах про П. Зайцева зазначав, що 1947 року вчений планував перекласти українською мовою та видати книгу *Шевченко і поляки*, оскільки «матеріал там надзвичайний і неповторний з рап-персвільського музею, який під час війни загинув у Варшаві».²⁰

Праця П. Зайцева *Szewczenko i Polacy* вперше була надрукована в часописі *Biuletyn Polsko-Ukraiński* в ювілейний (1934) шевченківський рік. У ній автор проаналізував факти біографії Т. Шевченка, в яких показав його зв'язок із поляками і вплив польського суспільства на життя поета. Дослідник відтворив вплив польського культурного середовища на формування світогляду Т. Шевченка, його поетичну і малярську творчість та мистецьке бачення. П. Зайцев розглядав тексти польських авторів про Шевченка, а також перші українські праці про зв'язки Шевченка з польською культурою, зокрема дослідження І. Франка, О. Колесси, В. Щурата та ін. Підкреслюючи нерозуміння багатьма поляками сутності Шевченка, він писав: «Це духовний феномен винятково складної структури – він є втіленням українського національного сумління, рупором правди євангельського християнства і палким революціонером разом, поетом-пророком національного відродження України і її незалежності та одночасно пророком братерського співжиття усіх народів, грізним Ієремією своєї вітчизни і водночас її романтичним трубадуром-кобзарем.»²¹ Ця розвідка П. Зайцева, написана польською мовою, мала за мету показати польському суспільству велич і неповторність постаті українського поета, його постійний зв'язок із польською культурою, а також похитнути ті стереотипи, які існували у масовій свідомості поляків щодо Т. Шевченка.

Крім вказаної вище праці, у часописі *Biuletyn Polsko-Ukraiński* у 1935 році була надрукована інша стаття П. Зайцева – *Дві польські постаті в повістях Тараса Шевченка* (№ 8), яка продовжувала тему впливу польської культури на творчість українського письменника. В інших часописах, що виходили у Польщі в 30-ті роки, з'явилися такі праці П. Зайцева, як *Шевченко як художник і графік* (Ріон, 1936, № 4), *Викуп з неволі Шевченка* (Назустріч, 1934), *Незабутній учитель Шевченка* (Назустріч, 1934), *Шевченко в карикатурі й Шевченко-карикатурист* (Назустріч, 1935), *Незабутній Брюллов* (Назустріч, 1935), *Коли Шевченко почав писати поезії* (Назустріч, 1938), *Жінка на життєвих шляхах Шевченка* (Жінка, 1935), *Як творив Шевченко-поет* (Ми, 1939, 4, кн. 1, 60–72; кн. 2, 61–79).²²

Усі ці публікації П. Зайцева про Т. Шевченка у польській пресі та в українській періодиці на теренах Польщі були першим важливим етапом у поширенні

²⁰ Міяковський, В., Спогади і спостереження, *Сучасність*, 1968, № 3 (березень), 117.

²¹ Zajcew, P., *Szewczenko i Polacy*, *Biuletyn Polsko-Ukraiński*, 1934, nr 10, 3.

²² Радишевський, Р. П., Павло Зайцев – шевченкознавець, *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*, 2014, вип. 1, 13–23.

об'єктивного і правдивого образу Т. Шевченка у польському суспільстві, у подоланні стереотипів та шаблонних оцінок його творчості, які утвердились у масовій свідомості поляків після смерті поета.

Не менш значимою, проте дотепер маловідомою в українському культурному середовищі залишається редакційно-видавнича та публіцистична творчість офіцера армії УНР Івана Липовецького у міжвоєнний період у Польщі. Він заснував журнал *Український стрілець* (1920–1921), був редактором таборової газети *Нове життя* і часопису *Зірниця* (1920–1921), співробітником редакції студентського журналу *На чужині* (Варшава 1924–1925).²³ Після того, як польський уряд у 1921 році дозволив інтернованим українцям вступати до вузів Польщі, І. Липовецький 1922 року вступив до Вищої торгівельної школи у Варшаві. Після її закінчення працював у Головному статистичному управлінні Польщі, а згодом там очолював відділ зовнішньої торгівлі.

У 30-ті роки Іван Липовецький активно друкує низку публікацій як в українській, так і в польській пресі, і підписує їх ім'ям Ян Липовецькі. Найбільше його текстів з'явилося на сторінках варшавського тижневика *Biuletyn Polsko-Ukraiński*, де він публікував аналітичні статті на економічну тематику. Іван Липовецький був одним із нечисленних авторів, які у своїх виступах розглядали економіку СРСР, а в її контексті – економічну ситуацію в УРСР. Завдяки своїй праці в Головному статистичному управлінні Польщі він оперував величезною кількістю статистичних даних із різних галузей промисловості.

Лише в 1933 році на сторінках тижневика *Biuletyn Polsko-Ukraiński* були надруковані статті *Wymowa cyfr* (№ 19–20), *Dla kogo pracuje Dniepr* (№ 27), *Walka o chleb* (№ 32–33). У наступні роки виходу часопису були опубліковані такі статті: *Za kotarą sowiecką*, *O spółdzielności w USSR*, *Sowiety grożą*, *Jaką rzeczywistość kryje pozorny błogostan*, *Na marginesie zbrojeń sowieckich*, *Donbas w odwrocie*, *Na marginesie „stalinowskiej troski o kobiety i dziecko”*, *Porty Ukrainy czekają na lepsze czasy*, *Handel sowiecki w „prorywie”*, *Ekonomiczny wyzysk Ukrainy*, *„Płynne złoto” Z.S.S.R.*, *Jak żyje i pracuje K.P.B.U.?*, *O czym mówią te cyfry i fakty?*, *Przyszła kolej i na „plemię komsomolskie”*, *„Bolszewizacja” inteligencji USSR* та ін.

Іван Липовецький у своїх аналітичних розвідках розкривав справжній стан радянської економіки, показував, як економіка України служила донором відродження радянської промисловості та сільського господарства, як радянська влада експлуатувала природні багатства українського народу для піднесення економіки радянської імперії.

Багатогранною і дуже плідною була також культурно-освітня та видавничо-перекладацька діяльність Богдана Лепкого, який не належав до когорти української політичної еміграції і працювати на ниві популяризації української

²³ Сидоренко, Н., «*Задротяне життя*» українських часописів на чужині (1919–1924), Київ 2000, 73.

літератури в Польщі розпочав ще на початку ХХ століття. Він входив до складу Слов'янського клубу в Кракові, членами якого були вчені з різних галузей гуманітарних наук Польщі. На засіданнях цього клубу письменник виголосив доповіді *O najnowszej literaturze rusko-ukraińskiej* (1901), *Mikołaj Gogol* (1902), *Wasył Stefanyk* (1903), *Muzyka Łysenki* (1904).²⁴ Згодом Б. Лепкий підготував до друку книгу новел М. Коцюбинського *В тенетах шайтана* (1906) та власний переклад польською мовою *Слова о полку Ігоревім* (1908) зі вступом і розлогими коментарями. Разом із Владиславом Орканом Б. Лепкий також підготував до друку антологію сучасної української поезії, а 1912 року польською мовою вийшов його *Начерк історії української літератури*.

Б. Лепкий завжди використовував нагоду поширювати знання про українську культуру серед поляків. У 20–30-ті роки ХХ століття він працював викладачем польських гімназій і з 1927 року – професором філософського факультету Ягеллонського університету в Кракові. Лекційний курс професора Б. Лепкого висвітлював найважливіші етапи історії української літератури і був доповнений практичним курсом періоду відродженої літератури від Котляревського до Шевченка включно. З-поміж архівних документів Ягеллонського університету збереглося клопотання декана про дозвіл для професора Б. Лепкого читати одну лекцію в тиждень українською мовою для студентів відділу слов'янської філології.²⁵

Редакційно-видавничий доробок Б. Лепкого у Польщі у цей період величезний. Він підготував до друку зі вступом і коментарями твори І. Котляревського, П. Куліша, Марка Вовчка, О. Стороженка, М. Гоголя. 1922 року Б. Лепкий видав у Берліні два томи антології української поезії *Струни* (від найдавніших до сучасних йому часів) та збірку малої прози українських авторів *Рідне слово*.

Крім того, Б. Лепкий написав і видав українською та польською мовами численні популярно-наукові праці, присвячені українському письменству та польсько-українському культурному діалогу. Це, наприклад, розвідка про польську письменницю Марію Конопніцьку (1898), за яку автор отримав нагороду Міністерства освіти у Відні; численні праці, присвячені історії української літератури та творчості окремих її представників: *Василь Стефанік Літературний нарис* (Львів 1903), *Нарис історії української літератури. Кн. 1. До нападів татар* (Київ – Липськ 1923), *Чим жила українська література? З історії української літератури* (Відень 1915), *Незабутні. Літературні нариси / В. Стефаніка та Гр. Чупринки* / (Берлін 1922), *Тарас Шевченко. Твори. 3-томне популярне видання зі вступом* (Берлін 1919), *Повне видання творів*

²⁴ Klub Słowiański w Krakowie, *Świat Słowiański*, 1905, r. 1, t. 1, 17.

²⁵ *Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Zatrudnienie w Uniwersytecie. Łepki Bohdan*, S II, 619.

Тараса Шевченка (Київ – Липськ), 5 томів з розлогою монографією в першому томі під назвою *Про життя і твори Шевченка* (1922) та ін. Б. Лепкий також був автором одного з перших виданих польською мовою підручників з української літератури – *Ukraina. Zarys literatury. Podręcznik informacyjny*.²⁶ В останні роки життя Б. Лепкий підготував підручник з історії української літератури останніх десятиліть (у його часовимірі), що мав назву *Наше письменство* і вийшов 1941 року.

Крім науково-популярних і критичних праць, у польській літературній періодиці міжвоєнної було надруковано багато поезій Б. Лепкого у польських перекладах, а також його польські переклади української поезії, зокрема творів Т. Шевченка, М. Шашкевича та інших авторів.

На теренах Польщі у міжвоєнний період працювали десятки і навіть сотні колишніх учасників національно-визвольних змагань, які були приречені історичними обставинами залишатися політичними емігрантами у чужих краях. Серед них видавець, публіцист, письменник Володимир Островський – засновник еміграційних видань *Наш світ*, *Духовна бесіда*, *Наша бесіда*, видавець і редактор *Нової доби* та *Української громади*; керівник Українського наукового інституту у Варшаві Валентин Садовський; публіцист і редактор Олександр Саліковський і багато інших.

Ці люди, працюючи на ниві української культури у важких умовах еміграції, передусім прагнули в чужому культурному середовищі зберегти свою національну ідентичність, самоствердитися і консолідувати українські сили. Вони намагалися розвивати і продовжувати ідеї національно-визвольної боротьби і популяризувати знання про українську культуру у світі. Їхній доробок ще досі не описаний і достеменно не вивчений. Не оцінений належним чином і той внесок, який зробили ці ентузіасти для утвердження української державності та незалежності.

²⁶ *Ukraina. Zarys literatury. Podręcznik informacyjny*, Warszawa – Kraków 1930.

ABSTRACT

**The Ukrainian Emigration in Poland in the Interwar Period
of the 20th Century: The Key Figures of Information
and Publishing and Cultural and Educational Activity**

Svitlana Kravchenko

In the article are considered two periods of Ukrainian political emigration in the 1920s and 1930s on the territory of Poland. The first camp period is when all cultural and educational institutions and periodicals functioned in internment camps, lasted until 1924. The second period of civil emigration covered 1925–1939 and then Ukrainian cultural life moved from camps to Warsaw and other large cities of Poland. The most important forms of cultural and educational activities of representatives of Ukrainian emigration were educational institutions – gymnasiums, studios, schools, institutes, academies, unions and information and publishing activity – issue of periodicals and book editions, popularization of knowledge about Ukrainian culture through publications in the Polish press, translation of works of fiction and literary criticism.

Key words: Ukrainian Emigration in Poland, Periodicals, Camp Period, Civil Emigration, Cultural Life.

Prof. Svitlana Kravchenko, Ph.D. (kravchenko.svitlana@eenu.edu.ua) has Ph.D. in social communication, she is a Professor, Head of Department of Social Communication, Lesya Ukrainka Eastern European National University and member of National Union of Journalists of Ukraine.